

## אוצר מפרשי ההגדה

לא כל דיני ומנהגי הלילה נזכרו ב"סימנים" אלו, מצות הסיבה אינה נזכרת<sup>7</sup>, כמו כן מצות ד' כוסות<sup>8</sup>, חרוסת ושני תבשילין<sup>9</sup>.

יש שנהגו לומר בפה מלא כל סימן במקומו<sup>10</sup>. בדברי הראשונים והאחרונים

**סימני קדש<sup>1</sup> ורחץ<sup>2</sup>. כרפס יחץ. הסדר מגיד רחצה<sup>3</sup>. מוציא מצה. מרור כורך. שולחן עורך.**

**צפון ברך. הלל נרצה<sup>4</sup>. סימני הסדר נתקנו על ידי רבותינו הראשונים<sup>5</sup> "למען לא ישנה אדם בסדר תיקון הפסח"<sup>6</sup>. אמנם**

(הררי קדם ח"ב עמ' רל). 5 בסידור תיקון תפילה מיוחסים סימנים אלו לרבינו שמואל מפלייזא מבעלי התוספות, אולם במחזור ויטרי (הלכות פסח סי' סה) מיוחסים לרש"י. 6 כ"כ בספר הפרדס (הלכות פסח עמ' נה) ובמחזור ויטרי (הלכות פסח סי' צה). יש מי שכתב טעם נוסף, לפי שכל דבר שבקדושה צריך הזמנה, וכפי שהביא המג"א ריש סימן קצ"ב על מה שאומרים בברכת המזון הב לן ונברך בשם הזוהר ריש פרשת דברים (ויגד משה סי' יד). 7 י"ל משום שמצות הסיבה איננה מצוה בפני עצמה אלא אין בקיום מצות מצה וד' כוסות (הסדר הערוך פרק מח). 8 י"ל שסימן "קדש" כולל מצות ד' כוסות ובייחוד לפי שיטת הפוסקים שאין מברכים ברכת בפה"ג אלא על כוס ראשונה (מלבד כוס שלישית שצריך לחזור ולברך מפני היסח הדעת של סעודה) - הגדת חכמי ירושלים בשם הגרא"י ולזניק. עוד י"ל על פי מה שמבואר בתוס' (סוכה לח, א ד"ה מי שהיה) שלא תיקנו ד' כוסות אלא כדי לומר עליהן הלל והגדה (הסדר הערוך שם). 9 חרוסת י"ל שלדעת בעל הסימנים אינה מצוה בפנ"ע ונכללת במרור. ושני תבשילין לא נזכרו משום שמונחים על השולחן ואין משמשים אלא זכר לקרבן פסח וחגיגה (הסדר הערוך שם). 10 וכ"כ בספר יסוד ושורש העבודה (שער התשיעי פרק שישי) "סימנא מילתא היא בהני חמש עשרה תיבות של הסדר "קדש ורחץ" כי נרמזו בו סודות גדולים ונפלאים מאד, ועל כן בעבודה זו יאמר גם סימניה בפה מלא, דהיינו קודם הקידוש יאמר: "קדש",

1 יש שכתבו שסימן "קדש" כולל מצות ד' כוסות ראה להלן הערה 8. 2 רבים העירו על שינוי הלשון בין נט"י לכרפס שסימנה "ורחץ" לבין נט"י לסעודה שסימנה "רחצה". הטעם הפשוט הוא התאמת משקל החרוז, תיבת "ורחץ" מתחרזת עם תיבת "יחץ" שלאחריה וכן תיבת "רחצה" מתחרזת עם תיבת "מצה" שלאחריה (הסדר הערוך פרק קיט). יש שכתב שהוא לסימן שנטילה זו דינה שונה מנטילה שלאחריה, לכן מוסיפים בנט"י לסעודה את האות ה' רמז לחמישה כללים של נטילת ידים לסעודה. (הובאו בחיי אדם כלל לו, א. דבר החייב בנטילה, ב. כלי כשר, ג. כח גברא, ד. מים ראויים לנטילה, ה. כיצד נוטלים), באר יצחק (דאנציג). 3 ר"ז היידנהיים תיקן "רחץ" (הגש"פ רדלהיים) וראה לעיל הערה 2. 4 יש שכתבו ש"הלל נרצה" סימן אחד הם והביאור הוא ש"הלל" הוא סימן על חציו הראשון של ההלל שהוא הודאה על ניסים שנעשו לאבותינו במצרים, ואילו "נרצה" הוא סימן לחציו השני של ההלל שעיקרו בקשה על הגאולה השלמה ובו אנו מבקשים שנהיה רצויים לפני ה' שיעשה לנו ניסים ונפלאות (מהר"ל בדברי נגידיים עמ' קנד וראה עוד בשמחת הרגל להחיד"א). יש מי שכתב בביאור תיבת "נרצה" לפי שאפיקומן זכר לקרבן פסח ובקרבן מצינו לשון נרצה, וכמש"כ "ונרצה לו לכפר עליו" (ויקרא א) וכן בברכת אשר גאלנו "אשר יגיע דמם על קיר מזבחך לרצון", ועל כן גם סדר פסח כהלכתו שהוא עבודה לפני ה' מסיימים בתפילה שתתקבל עבודתנו ברצון לפני ה'.

בלשון בבלי כדי שיבינו אותו הכל<sup>5</sup>, כי בלשון זה היו רגילים לדבר בבבל<sup>6</sup>, ויש שכתבו שהלשון הארמית באה לשם שינוי, להודיע שהפיסקא אינה מעיקר ההגדה<sup>6</sup>. יש שהקשה על דבריהם, הרי את כל מאמרי ההגדה סידרו בבבל ובפרט פיסקת "מה נשתנה" שהיא עבור הנשים והטף והיה ראוי להיות כולם בלשון ארמית<sup>7</sup>. ופירש בדרך אחרת, שהוא מפני הכרזת "כל דכפין" שלהלן, לפי שהעניינים לא יבינו לשון הקודש, תיקנו שיעשה הכרזה הזאת בלשון ארמית כדי שיבינו ויכנסו לביתה<sup>8</sup>.

שור עמ' עט-פ, מבוא להגדה שלמה פ"א ובהגדה של פסח ותולדותיה לר"ד גולדשמידט באורך. 5 באורחות חיים ועוד: הנשים והטף. 6 מעשי ה', מעשה ניסים. 7 כתב הכל בו (סימן נ, יג הביאו הב"י אור"ח תע"ג) "יש לועזים הא לחמא עניא ומה נשתנה כדי שיבינו הנשים והטף ויש לועזים אף עבדים, ומנהג יפה הוא אחר השאלה שילעזו התשובה כי מה תועלת הבנת השאלה אם לא ידעו התשובה", ובשו"ע אור"ח סי' תעג, ו כתב הרמ"א "ויאמרו בלשון שמבינים הנשים והקטנים או יפרש להם הענין וכן עשה הר"י מלונדר"י כל ההגדה בלשון מלע"ז כדי שיבינו הנשים והקטנים", ובברכ"י הביא משו"ת בית דוד סי' רנ"ו שהוא משום חיוב דידן, והמהדיר להגש"פ עם פי' הראב"ן הביא מדברי הראשונים שהוא משום חיוב שלהן עצמן. 8 זבח פסח לאברבנאל. ובספר הפרדס לרש"י (עמ' צב) כתב שהוא מפני המזיקין המדברים בלשון"ק כמלאכים, והיו מתקבצין להזיק ולקלקל הסעודה. ובפי' הרוקח תמה ע"כ שהרי אמרו שהלילה שהוא ליל שימורים, משומר מן המזיקין. וכתב לחלק דשאני הכא שקורא להם ומזמינם. והריטב"א כתב בשם י"א "כי לכך נאמר בלשון תרגום, כדי שלא יכירו המלאכים ויקטרגו עלינו שאנו מתפארים בכל זה ויזכירו עוונותינו שאין אנו כדאין ליגאל". ובפירוש קדמון כתב שהוא מטעם היכר, שכל זמן שאומרים בבא של ארמית אין מוזגין שום כוס, עי"ש מה שכתב בטעם הדבר. ובספר הפרדס הוסיף לבאר "ומפני מה מסיימין בלשון הקודש, ולא כמו שמתחילין בלשון ארמית, אלא סימה מדרך בקשה, שאנו מבקשין מלפני המקום שישחרר אותנו מעבדות לחירות על כן אומר בלשון שיהיו מבינים

נמצאו סימנים נוספים לסדר הלילה<sup>11</sup>. ויש שהאריכו ברמזים שבסימנים אלו<sup>12</sup>.

**הא לחמא עניא**  
הא<sup>1</sup> לחמא עניא<sup>2</sup>. כתב הרשב"ץ "וזאת הפיסקא לא נזכרה בשום מקום מדברי חז"ל לא בתלמוד ולא במדרש", עוד עמדו על כך ש"כל בבות דאגדת פסח נאמרים בלשון עברי, לבד מבבא ראשונה שהיא בלשון ארמית"<sup>3</sup>, וביאר הריטב"א "לפי שזה אינו מסדר המשנה אלא מתיקון האמוראים"<sup>4</sup>, תיקנוהו

וקודם הרחיצה יאמר: "ורחץ", וכן כל הסדר עד "נרצה" ועד בכלל". וכ"כ בויגד משה סימן י"ד. 11 בהגדה שלמה הביא עוד י"ג סימנים, מאת: ספר הפרדס בשם ר' יוסי הגדול (הוא ר"י טוב עלם), מהר"ם מרוטנבורג (ב' סימנים), אבודרהם (ד' סימנים), מחזור רומא (שונצין רמ"ו), עץ חיים (לר"י מלונדרון), תרומת הדשן, מהר"י הוברניק ושני סימנים מכת"י פריז. וראה עוד שו"ת מהרש"ל סימן פח ובפסח מעובין על הגש"פ. 12 ראה אלשיך שהאריך לדרוש הסימנים ע"ד המוסר. במדרש הגדה לרבי צמח הכהן הביא נ"ה רמזים על הסימנים הללו. וכן האריכו רבות ע"ז הדרך בספרי החסידות. 1 במחזור ויטרי (הובא באבודרהם ולפנינו ליתא) כתב שאף שלחם הוא לשון זכר והיה צ"ל האי לחמא, אולם מצינו בגמ' (ב"מ טז, א) "הא גברא הא תיובתא", וע"ע בהערות המהדיר לפירוש ר"י ישראל בפסח אחד. ובשנים מי יודע (מפרש א') כתב די"ל דהא כמו הרי. על נוסחאות "הא לחמא עניא" ראה ב"קובץ המועדים" ג' עמ' קצו. 2 יש מתחילין "בבהילו יצאנו ממצרים" (בבהילו, כלומר בחפזון, ע"פ תרגום אונקלוס לדברים טז, א) וכך הוא בנוסח ההגדה של הרמב"ם סוף הלכ' חו"מ ומנהג תימן. וכנוסח שלנו, בהגדת סדר רב עמרם גאון ושאר הראשונים. וטעם שהשמיטוהו ביאר בהגדה שלמה, מבוא פרק י"ט בכמה אופנים. 3 פירוש קדמון ועוד ראשונים. 4 בהערות המהדיר לפסח אחד העיר ששאר הראשונים לא הזכירו "אמוראים", ולדבריהם יתכן שהפיסקא נתחברה אף מאוחר יותר. וראה מה שציין בהערות לתיקון חג הפסח לחכמים שנחלקו בזמן חיבורה של פתיחה זו. על זמן סידור ההגדה כולה ראה בכתבי וחידישי הגר"י

החמץ", ועוד "לפי שנאפה בחפזון ואינו מספיק להחמיץ"<sup>16</sup>.

די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים. "יש שואלין, והלא אחר יציאת מצרים היה שהוציאו בצקם צרורות בשמלותם ויאפו את הבצק. ואמר ר' יוסף האזובי בשם הר' אברהם אבן עזרא ז"ל, שהיה שבי בהודו והיו מאכילין אותו לחם מצה ולא נתנו לו לעולם חמץ, והטעם מפני שאינו מתעכל במהרה כחמץ ויספיק ממנו מעט, וכך היו המצרים עושים לישראל"<sup>17</sup>.

יש שכתב שהמבואר כאן שהמצה היא לחם העוני שהיו אבותינו אוכלים במצרים, אינו סותר לדברי רבן גמליאל שלהלן בטעם אכילת המצה "שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ" בצאתם ממצרים, שכאן זכר עניינה שהיא "לחם עניא" מצד עצמה ושכך היו אוכלים אותה במצרים, ורבן גמליאל פירש מפני מה אנו אוכלים מצה בלילה הזה, בזמן הזה, שהוא מפני מהירות הגאולה והיציאה ממצרים שהיתה כל כך מהר שלא הספיק בצקם להחמיץ<sup>18</sup>,

כן היה ראוי לומר "הא קרבנא דעניא" או "עיסה דעניא", אבל "לחמא עניא" מורה היות העוני בטבע הלחם ומהותו, לא בכמותו ובמקורו. אף הריטב"א כתב לדחות מטעמים נוספים. 16 ובפ' ר"י ישראל שבפסח אחד כתב בשם יש מפרשים "לפי שאין בה מלח", וע"ש בהע' המהדיר מדברי הריטב"א והרוקח, ושבתיקון חג הפסח כתב לדחות טעם זה. והמהר"ל כתב "כי המצה נקרא לחם עוני הפך מצה עשירה, שכאשר יש בה שמן ודבש נקראת עשירה כי הדבר הזה מעשיר הלחם, וזה כי העני שאין לו אלא עצמו ואין לו ממון רק עצמו וגופו, והמצה גם כן כאשר אין בה רק עצם העיסה, שעצמות העיסה הוא המים והקמח וזה עצמות העיסה ובה הוא לחם עוני". 17 אורחות חיים (מלוניל). והמהר"ל הקשה שלא מצאנו שהמצרים האכילו את אבותינו מצות, וכן תמהו ר"י ישראל בפסח אחד ובשנים מי יודע (מפרש ב'). והספורנו (דברים טז, ב) פירש "שלא היה להם פנאי להשהות עיסתם עד שתחמץ מפני נוגשים אצים". 18 זבח פסח לאברבנאל. ובפ' ההגדה להגר"א "ומה

"הא לחמא עניא" כלומר: כזה היה לחם העוני שאכלו אבותינו במצרים<sup>9</sup>, וז"ל הברייתא בפרק ערבי פסחים<sup>10</sup> "אמר שמואל לחם עוני (כתיב) לחם שעונין עליו דברים הרבה", ומפרש רבינו חננאל "אומר עליו הגדה, מצה זו שאנו אוכלין" וכו', ויש מהראשונים שפירשו שגומרים עליו את ההלל ואומרים עליו הגדה<sup>11</sup>, ובהמשך הברייתא "דבר אחר לחם עוני, עני כתיב, מה עני שדרכו בפרוסה אף כאן בפרוסה<sup>12</sup>. דבר אחר, מה דרכו של עני הוא מסיק ואשתו אופה, אף כאן הוא מסיק ואשתו אופה"<sup>13</sup>, ופירש"י כדי שלא תחמיץ.

יש שהקשה<sup>14</sup> למה קורין אותו "עניא", אם מפני שהוא קטן, מה בכך, הלא למלכים ושרים עושים מסולת עוגות קטנות לפיהן, וגם הרי עושים את המצות מסולת נקיה. אכן, אם היו משעורים עם הקש אז יכולין לקרותו "עניא". ופירש שהוא על שם שיעור העיסה לאפיית המצות שהיא כמידת מנחת העני<sup>15</sup>. והריטב"א פירש "מפני שהמצה מתקבצת ומתחסרת ואינה מצלחת כמו

מלאכי השרת. והראב"ה (סימן תקכ"ה) כתב שאם היו מסיימים בארמית "היו הגויים מבינים ויאמרו דעתם לצאת ממנו ויסתכנו". לכך תיקנו לומר זה בלשון ק, שלא יבינו הגויים. וראה מה שכתב להעיר ע"ד ב"הגדת הגאונים והרמב"ם" עמ' נו. ובפירוש קדמון כתב שהואיל ולשון הסיום לקוחה מדברי הנביא, אנו אומרים בלשון הכתוב. והרשב"ץ כתב "כי כן לשון התינוקות לעולם, לשנה הבאה בירושלים ובני חורין". 9 ר"י בר יקר. 10 קטו, ב הביאזה הראשונים כאן. 11 רש"י פסחים לו, א ד"ה שעונין והמאירי, וע"ע ב"אוצר" על הברייתא בער"פ מדברי האחרונים. 12 בהגש"פ מבית הלוי כתב שפיסקת "הא לחמא עניא" נקבעה כאן, קודם קריאת ההגדה, מפני שהיא סמוכה ל"יחץ", וע"ע בשי לתורה ושירת הלויים מש"כ להעיר ע"ב. וראה באורחות חיים. 13 שאין לו מי לעובדו אלא הוא בעצמו (פי' הרי"ד). 14 פירוש קדמון וכ"כ במיוחס לרש"י. 15 שיעור העיסה נתבאר בפסחים מ"ח ושיעור מנחת עני מפורש בויקרא ה, יא שהוא עשירית האיפה. והאברבנאל דחה פירוש זה שאם

כלומר מי שהוא רעב ואין לו יבוא ויאכל עמנו"<sup>22</sup>.

יש שביאר לפי שחובת כל אדם לאכול מצה בליל ראשון של פסח, על כן מזמינים את מי שאין לו<sup>23</sup>, וכן מוסב על בני הבית עצמם, שיכנסו לאכילת מצה כשהם תאווים<sup>24</sup>.

**כל דצריך ייתי ויפסח.** "פירוש, שלא ידע לעשות הסדר, ייתי ויפסח בבית חברו"<sup>25</sup>. יש שתמה הרי אין לנו קרבן פסח בזמן הזה, ואפילו כשהיה גם לא היו מזמינים,

והרמב"ן בנימוקי החומש<sup>19</sup> כתב שהם שני טעמים נפרדים במצות אכילת מצה<sup>20</sup>.

**כל דכפין ייתי ויכול.** "כך היה מנהג אבות שהיו מגביהין שולחנותיהם ולא היו סוגרים דלתותיהם והיו אומרים ככה, כדי שיבואו ישראל העניים שכיניהם לאכול, ולקבל שכר היו עושין זה וכו', ואמרינן במסכת תעניות<sup>21</sup> רב הונא כי הוה אכיל הוה פתח הכי: כל דכפין ייתי ויכול ובליל פסח יש הוצאה גדולה ואין ביד העניים לקנות די סיפוקם, על כן נהגו לומר כל דכפין ייתי,

להראות שאנו יכולים להכניס אורחים, וע"ש ביאור נוסף על שייכות מצות צדקה והכנסת אורחים לתחילת ההגדה שהוא דין צדקה מיוחד של מעות חיטין שהוא מדיני המצה, והביא מדברי הגר"א (קול אליהו פר' בא ד"ה שבעת) שדין מעות חיטין נרמז בקרא מצות יאכל שבעת ימים ובתיב יאכל בבנין נפעל דהיינו לאחרים. ובהגדה של פסח הגר"ש אלישיב כתב שאין האמירה מופנית לעניים, אלא חלק ממצות והגדת לבנך להודיע שמהות הפסח הוא הדאגה שיהיה לכל אדם די צרכו. ועוד כתב שם שהוא מהדין הכללי של שמחת יום טוב שמצוה לשמח את העניים, ע"ש. <sup>24</sup> פירוש קדמון, מיוחס לרש"י. והמהדיר הביא מחוקק הפסח (לר"מ פיזאנטי) שהקשה על פירוש זה שהיה לו לומר רק "יכול" ולא "ייתי ויכול" שמשמע שמזמין אנשים מן החוץ, ועוד שבמס' תענית (שם) מוזכר שרב הונא היה פותח את שערי ביתו קודם לקריאה. ובחק יעקב סי' תעג, לג הביא מי שכתב ש"אנשי מעשה נהגין לפתוח הפתח כשאומרים כל דכפין, דאם הפתח סגור איך יבואו". והרשב"ץ כתב "ויש קורין כל דכפין הדלת בשוא והכף בקמץ שתרגומו רעב". וביאר כשני הפירושים "כי במצרים היו אבותינו רעבים מן הלחם והיום יש לנו לחם לאכול לשבעה ולהשביע רעבים שהיו באכלי שולחנו", ו"גם היום אנו רעבים שאסור לאכול מן המנחה ולמעלה כדי שיאכל מצה לתאבון". <sup>25</sup> הרוקח. שנים מי יודע (מפרש א') והוסיף "וכי תימא יתביישו אותם העשירים להיות סמוכים על שולחן חבריהם, כלומר על שולחן אחרים, לכן הוא אומר שבעזרת הקדוש ברוך הוא נהיה לשנה הבאה בארעא דישראל ונהיה כולנו שוים בלא צער ובלא קנאה".

שציווה לעשות חג המצות ונקרא על שם הלחם הזה, אינו על אכילתם במצרים אלא על שם יציאתם לחירות". <sup>19</sup> דברים טז, ב. <sup>20</sup> ולפ"ז נקט בעל ההגדה כשני הטעמים. ובשיח הגר"ד כתב שלפי הנוסח שמקדימים "בבהילו" (ראה לעיל הערה 2) הרי ששני הטעמים כתובים בפיסקא זו. ובשם דרך כתב בביאור דברי הרמב"ן ש"הא לחמא עניא" מורה על חיפזון היציאה ממצרים, ו"די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים" מורה על הלחם שאכלו בעבדותם. וראה בהגש"פ מבית הלוי שביאר ע"פ מש"כ הרמב"ם (חמץ ומצה ה, כ) "וביום הראשון אסור ללוש ולקטף אלא במים בלבד, לא משום חמץ אלא כדי שיהיה לחם עוני, וביום הראשון בלבד הוא שצריך להיות זכרון לחם עוני" שזהו שאמר כאן "הא לחמא עניא" שהלחם עצמו הוא לחם עוני, ועוד "די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים" שהוא לזכרון הלחם עוני. וראה מה שדן בדבריו באורך באור אברהם (גורביץ). <sup>21</sup> כ, ב (ולפנינו שם "כל מאן דצריך ליתני ליכול"). <sup>22</sup> אבודרהם ועוד. בסידור יעב"ץ, קול יהודה, חמדת ישראל (מגדל עדר) כתבו שמוסב אף על עניי עכו"ם עפ"י מש"כ (גיטין סא, א) "מפרנסין עניי עכו"ם עם עניי ישראל מפני דרכי שלום". וראה ב"סדר הערוך" מש"כ לתמוה על כך ומש"כ ליישב בהערות לחקת הפסח (מהד' שפיגל). <sup>23</sup> רי"ד. וכתב הר"י אלאחדב "כמו שהיינו כולנו שוים בשעבוד ולא היה לנו כלום, כך גם בזה הלחם שהוא זכר ללחם ההוא נהיה הכל שוין, וכל מי שירצה יבוא ויאכל". ובמעשה ניסים כתב כע"ז, והוסיף שהוא מתנאי הצדקה לפייס את העני בדברים. ובשיח הגר"ד (וכ"כ בהררי קדם) כתב לפי שעבד אינו יכול להכניס אורחים שהרי קיי"ל מה שקנה עבד קנה רבו, וזהו דרך חירות

ישראל השתא עבדי לשנה הבאה בני חורין<sup>34</sup>. "וכפל הדבר לחזק ולקיים הענין, וגם מה שאנו אומרים השתא הכא אנו מקיימים מצות לחם עוני בלבד ולשנה הבאה בארץ ישראל נקיים מצות הפסח ככל חוקותיו וככל משפטיו"<sup>35</sup>.

## מה נשתנה<sup>1</sup> הלילה הזה מכל הלילות. פותחין בלשון

הכתוב "והיה כי ישאלך בןך מחר לאמור מה זאת"<sup>2</sup>. ויש שכתב שענין מה נשתנה כענין "מה טובו אהליך יעקב"<sup>3</sup>

חורין, ולפיכך השתא אין פירושו השנה הזאת".  
34 ועיין לעיל הערה 9 טעם שאין הסיום אף הוא בארמית. 35 ריטב"א. ובשבלי הלקט כתב "יהי רצון מלפניו לקיים לנו הבטחתינו בשנה הזאת שנעשה פסח של שנה הבאה בירושלים". וראה מה שביאר במעשה ניסים לפי המחלוקת אם בניסן או בתשרי עתידין להגאל, ובשנים מי יודע (מפרש ב') ומש"כ בהערת המהדיר לפסח דורות, ובהגש"פ ע"פ הגר"א (מהד' פעפער עמ' קפה) ומי מגידו. והיעב"ץ מוסיף שאף אם ח"ו לא תגיע עדיין עת הגאולה, מ"מ א"י לפנינו לבוא לדור בתוכה בכל עת ואינו דומה לגלות מצרים. והגר"א גרס לשנה הבאה בירושלים ול"ג א"י וביאר שהקדים בנין ירושלים לחירות ע"ד הכתוב (ישעיהו א, כז) ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה. וראה בהגדת גדולי המוסר בשם הר"י לעוינשטיין. וע"ע בפ"י ר"א חרדיה בפסח אחד ובהערת המהדיר שם, באור לישרים לר"י הלר ובמדרש הגדה.

1 בפ"י ההגדה לתלמידי חסידי אשכנז (ר"מ הרש"ל, סיני כרך ע"א ניסן-אלול תשל"ב) כתב "ויאמר מה נשתנה, דאי נימא מה ישתנה דמשמע להבא, הרי כבר נשתנה קצת להביא הירקות לפנינו ועל ידי כך שאלו התינוקות, ונראה לומר מה ישתנה שהרי עיקר השינוי להבא הוא רק מן אכילת מצה וחובת המרור וטיבול שני, אך מוטב לומר בלשון התנאים". ובספר המצרף סי' רל"ב כתב, שלא נאמר למה נשתנה, שאז משמעו שאינו רוצה לקבל מה שרואה לפניו כמו "למה יאמרו הגויים" (תהלים קטו, ב) אבל לשון מה, פירושו שמקבל הדבר אלא שמבקש לדעת טעמו. 2 שמות יג, יד. הגדה שלמה בשם הגדת דרמשטט. 3 במדבר כד, ה.

דהא אין הפסח נאכל אלא למנוייו בעודו חי<sup>26</sup>. ויש שביאר<sup>27</sup> שרואין אנו עצמינו כאילו אנו נגאלין מיד ונעשה ונקיים מצות אכילת פסח<sup>28</sup>. ויש שכתב שקבעוהו בהגדה לזכר בעלמא<sup>29</sup>. ויש שפירש שמוסב על האפיקומן שהוא זכר לקרבן הפסח<sup>30</sup>. ויש שפירש שכפל הענין במעלות שונות "ייתי ויכול, ייתי ויפסח" ורוצה לומר: יחוג עצמו<sup>31</sup>.

יש שביאר שמקדים "כל דכפין" ל"ייתי ויפסח", לפי שהפסח נאכל על השובע<sup>32</sup>.  
השתא<sup>33</sup> הכא לשנה הבאה בארעא

26 רי"ד. הצורך להמנות בעודו חי ע"פ פסחים פט, א. ובהגש"פ יציאת מצרים ולייקוד בשם הגר"א קוטלר תירצו דאתא כמ"ד יש ברירה, עי"ש.  
27 ליישב תמיהה ראשונה. 28 פי' קדמון. והוסיף שזוהי כוונת הסיום "השתא הכא לשנה הבאה בארעא דישראל". ובהררי קדם ח"ב עמ' ריב כתב שבקרבת פסח מצינו חיוב מיוחד לבעה"ב שישתף עמו אחרים באכילת הפסח, כמו שנאמר (שמות יב, ד) "ולקח הוא ושכנו הקרוב אליו" ומשתדלין שלא ישחט לכתחילה על היחיד שנאמר (שמות יב, מז) "יעשו אותו" (רמב"ם קרבן פסח ב, ב), ולזכר כך אומרים "כל דכפין ייתי ויכול", וכ"כ בקצרה שם בפ"י קדמון. 29 שבלי הלקט בשם אחיו ר"ב "שהיו מזמנין זה לזה לפסוח יחד, וכן משמעו כל מי שאין לו פסח יבוא וימנה על שלי, ובדאי קודם שחיטה קאמרי ליה". והוסיף שהרי להלן אף בדברי רבן גמליאל "כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו פסח מצה ומרור", וכי יש לנו פסח עתה, אלא לזכר בעלמא. ועוד שאנו עושים כמה דברים לזכר הפסח, כורך, אפיקומן ושני תבשילין וע"כ ראוי לאמרו לידע לזכר מה עושין כל זאת. ובקמחא דאבישונא כתב שטוב לאמרו, ושבאמירה עכשיו אפשר לפרש ויפסח כמו ויפסע, כלומר יעבור עלי לסעוד אצלי (וראה הערת המהדיר בסדר חובת ליל שימורים). 30 ר"י בר יקר, ראב"ן, אברבנאל. 31 אברבנאל. ובאבודרהם "יבוא ויעשה סדר פסח". 32 ר"א חרדיה בפסח אחד, וכ"כ במאמר יהונתן (ועי"ש שביאר לפ"ז ההמשך), ובפ"י הפלאה בשם אבי אמו הגר"י מרגליות ובהגש"פ מבית הלוי. 33 כתב מהר"ל "ואפשר לפרש השתא מלשון התלמוד השתא קאתינא מלשון עכשיו, שאין לומר השתא עבדי שאולי נזכה ובשנה הזאת נהיה בני

כל ירק, והלילה הזה אפילו אם אכלנו הרבה מיני ירקות אנו מצווין לאכול מרור<sup>12</sup>. ויש שהקשה, וכי בלילה הזה אין אנו אוכלים שאר ירקות כגון תבשיל וכרפס. ותירץ, שבלילה הזה כל מה שאנו אוכלים ואפילו ירקות מתוקים נחשב מרור כי המצרים מררו את חיינו, ובשאר לילות אפילו מרור נחשב מתוק כענין הכתוב<sup>13</sup> "טוב ארוחת ירק ואהבה שם" וכו'<sup>14</sup>. ויש שכתב שפירוש זה אינו נכון, אלא כך פירושו, שבכל הלילות אנו אוכלים בתחילת סעודתינו שאר ירקות מתוקים שמכשירין האדם לאכילה, והלילה הזה עושים תחילת סעודתינו מרור<sup>15</sup>.

בזמן שבית המקדש היה קיים, נשאלה כאן שאלה נוספת "שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל הלילה הזה כולו צלי"<sup>16</sup>. ויש שכתב טעם לסדר השאלות, שבמקדש היו מביאין לפניו מצה וחזרת או ירקות וגופו של פסח, ולכן נסדר זה אחר זה, והוא סדר אכילתם, תחילה הלחם ואחריו הירקות ואחריהם הבשר והם דברים מצויים וגם מן התורה, ואחר כך שואל על הטיבולים שהם מדרבנן<sup>17</sup>. **שבכל הלילות אין אנו מטבילין אפילו פעם**

"מה גדלו מעשיך ה'"<sup>4</sup> על דרך ההתפעלות, וכן בכאן מתפעל מה גדלו השינויים בלילה הזה<sup>5</sup>. ויש שכתב לבאר, שהשואל תמה על כך שבלילה הזה עושים ענינים המורים על היותנו בני חורין, ונעשים ענינים אחרים בהפך המורים על העבדות, והוא דבר זר שנעשה בלילה אחד דברים הפכיים בהוראותיהם<sup>6</sup>. ויש שביאר את השאלה, שהרי רוב המצוות מצוותן ביום דוקא ולא בלילה ובמה שונה הלילה הזה מכל הלילות<sup>7</sup>.

**שבכל הלילות אנו אוכלים חמץ ומצה הלילה הזה כולו<sup>8</sup> מצה.** יש שביאר, שהכוונה ללילות של כל השנה שאין בהם ציווי באכילת פת כלל<sup>9</sup>. ויש שביאר, שבכל הלילות של שאר ימים טובים לא סגי דלא אכלינן או חמץ או מצה, דכתיב בהו עונג והיא סעודה<sup>10</sup>.

**שבכל הלילות אנו אוכלים שאר ירקות הלילה הזה מרור.** יש מן הראשונים שהקשה, וכי בשאר לילות אי אפשר בלא אכילת שאר ירקות. ותירץ, שבשאר לילות אנו מחזרים אחר שאר ירקות שהן טובות לאכילה ומתוקות יותר מן המרור<sup>11</sup>. ויש שכתב, שבכל הלילות הרשות בידינו לאכול

פסח סי' צ"ה. ובפסח דורות כתב "ולא זכר כי אם אוכלין, כי השתיה בכלל אכילה". ובהשיר והשבח כתב שאף שכבר ניתנה תשובה ב"הא לחמא עניא", אבל שם הוא אחרי היחץ ולזה בא טעם לחם עוני, מה עני בפרוסה, ליתן טעם ליחץ, וכאן השאלה על עצם אכילת המצה. [ויש להעיר ע"ד, שפיסקת הא לחמא נתקנה מאוחר יותר וכמש"נ לעיל והמשנה אינה זוה ממקומה]. 11 אבודרהם ובעי"ז כתב בפ" קדמון. 12 רשב"ץ. 13 משלי טו, יז. 14 מיוחס לרש"י (וגרס "כולו מרור") ובעי"ז כתב בפ" קדמון. 15 ריטב"א. 16 פסחים קטז, א. 17 קול הרמ"ז על המשנה שם, וע"ע הון עשיר ותפארת ישראל שם. וכ"כ בשניים מי יודע (מפרש ב') שהשאלות באו לפי סדר האכילה. וראה פי' קדמון מש"כ לבאר מדוע התחיל דוקא ממצה אף שנוהגת כל שבעה ולא דוקא בלילה הזה, וראה

4 תהלים צב, ו. 5 ערוך השלחן סי' תע"ג סכ"א, ובהגש"פ ליל שימורים ד"ה עבדים. 6 זבח פסח לאברבנאל ובעי"ז בפ" יעב"ץ. וראה פני אפרים (בומבך) פסחים קטז, ב ד"ה ר"ג שכתב, שכל השאלות הן שאלה אחת, מפני מה לילה זה משונה, ואין הכוונה לשאול על פרטי השינויים אלא על עצם הלילה. ובעי"ז כתב בעיוני ההגדה ליישב נוסח "נשתנה" בלשון עבר. וראה עוד שיעורים לזכר אבא מרי ח"ב עמ' קנו. 7 הגר"א. וביאר שזו השאלה בכללות, ואח"כ ממשיך "שבכל הלילות" וכי ומוסיף בפרטות את המצוות שהלילה הזה נתחייב בהן. ועיי"ש עוד בדבריו. 8 בפ" הרוקח כתב, שקאי אלילה שהוא לשון זכר. וראה בפסח דורות שגורס "הלילה הזאת", ובהערת המהדיר שם באורך מדברי האחרונים. וע"ע מש"כ במנחת אשר לבאר דעת הגר"א. 9 רשב"ץ. 10 מחזור ויטרי הלכות

אז לשינוי, שכן היתה דרכם להסב בכל ימות השנה<sup>22</sup>.

יש שכתב שעל החרוסת אינו שואל, כיון שאין זה שינוי, שבכל הלילות אם רצה לטבל בחרוסת או בדבר אחר הרשות בידו<sup>23</sup>. וזה הטעם למה שאינו שואל על ד' כוסות, כי בכל הלילות אם רצה לשתות שותה, ואין זה שינוי בלילה זה. ועוד שעדיין לא שתה אלא כוס אחת<sup>24</sup>.

זה לשון הברייתא בפרק ערבי פסחים<sup>25</sup> "ת"ר חכם בנו<sup>26</sup> שואל, ואם אינו חכם אשתו שואלתו<sup>27</sup>, ואם לאו הוא שואל לעצמו ואפילו שני תלמידי חכמים שיודעין בהלכות הפסח<sup>28</sup> שואלין זה לזה<sup>29</sup>: מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות". יש

אחת, הלילה הזה שתי פעמים. פירש הרשב"ם<sup>18</sup> "טיבול ראשון דשאר ירקות וטיבול שני דמרור".

יש להקשות, הרי הבן לא ראה עדיין טיבול שני. ויש שתירץ, שכבר הוא רואה על השלחן החזרת, ובלא ספק לא יאכלוהו בלא טיבול. ועוד, שאין זו שאלה של הבן בלבד אלא אף של חכם, שהרי אם אין לו בן הוא שואל לעצמו<sup>19</sup>.

שבכל הלילות אנו אוכלים בין יושבים<sup>20</sup> ובין מסובין הלילה הזה כולנו מסובין. כלומר, אפילו עבד ובן אצל אביו שאין דרכם להסב כל השנה<sup>21</sup>.

בזמן שבית המקדש היה קיים, לא שאלו על ההסיבה מפני שלא היתה נחשבת

שנשים חייבות בסיפור יציאת מצרים כשיטת החינוך שם, די"ל דמצוה עליו שאשתו תשאל אותו, אבל אין מצוה עליה כלל. וראה במהרי"ל סדר ההגדה עמ' קה שכתב: "זה העיד מהר"י סגל על חמיו מהר"ר משה כץ, פעם אחת שאלתו בתו אבא למה הגבהת הקערה והתחיל עבדים היינו וכו'. ובספר אמרי אמת ליקוטים (לרא"מ מגור) דף נג תמה על מה דאיתא בקצשו"ע סי' קיט, ד, שאם אין בן יכולה הבת לשאול, וכ"ה בערוך השולחן סי' תעג, כא. וכתב שדין זה לא הובא בשום מקור וצ"ע היכן מקורו. ולכאורה מקורו בדברי המהרי"ל הנ"ל. וראה חזון עובדיה סי' כ"א ובמקורות שציין, והביא שם ראיה מהמג"א סי' תעא, ז שגם בנות הן בכלל "והגדת לבנך", ע"ש. וע"ע קובץ המועדים פסח ג' עמ' תרצג, על דברי האמרי אמת הנ"ל. 28 המפרשים האריכו ע"פ דברי התוספתא פ"י ה"ח: "חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח כל הלילה" (וע"ש שהגר"א לא גרס "בהלכות הפסח" אלא "לספר יצי"מ", אבל כגירסא דידן מובא בראבי"ה ח"ב סי' תקכ"ח עמ' 178 ובהג' מיימוניות ריש נוסח ההגדה, וראה ברא"ש סי' ל"ג ובטור וש"ע סי' תפ"א שגורסים "בהלכות פסח וביציאת מצרים"), שהעסק בהלכות הפסח הוא בכלל סיפור יציאת מצרים, ראה מש"כ בליקוטי הגרי"ז ח"א עמ' יט, מקראי קודש (פרנק) פסח ח"ב עמ' קמט, משאת משה סימן קמ"ט, ספר הזכרון גנוי מועדים (דינקל) עמ' נח. 29 ראה "אוצר" עמ"ס פסחים שם הערה 48.

שו"ת לבוש מרדכי ח"ד בהקדמה מש"כ לחלק בין כל שבעה ללילה ראשון. 18 פסחים קטז, א ד"ה שתי פעמים. 19 רשב"ץ, וראה שמחת יעבץ שציין ללשון הרמב"ם. וע"ע ביאורים שונים בשאלת הטיבולים בהגדה שלמה חלק הפירושים אותיות ל"ה-מ"ב. 20 בשי לתורה כתב שאין אומרים "ובין עומדים", מכיון שאין ראוי לעשות כן ע"פ הגמ' בגיטין ע, א והרמב"ם הלכ' דעות ד, ג. והרשב"ץ כתב שיכול היה לומר "בין מהלכין בין עומדין", אלא שאין דרך לשנות אכילת לילה זה מאכילת מהלך ועומד לאכילת הסיבה. 21 שבלי הלקט. 22 פי' הגר"א. והוסיף, שעכשיו שבטלה שאלת צלי ואין דרכנו להסב, קבעו בהגדה שאלת מסובין להשלים מנין ד' שאלות כנגד ד' גאולות וד' כוסות וד' בנים, וכע"ז כתב ערוך השלחן סי' תע"ג סכ"א. וראה מועדים וזמנים סי' רנ"ד. אמנם מדברי הרמב"ם הלכ' חו"מ פ"ח ה"ב נראה, שגם בזמן הבית שאלו על ההסיבה. וע"ע הגדה שלמה במבוא עמ' 115 ובצפנת פענח על הרמב"ם שם. 23 וע"ע ברכת אברהם. 24 רשב"ץ [אבל ראה דבריו לעיל ציון 12 וצ"ב]. ובהא שאינו שואל על ד' כוסות ראה עוד זבח פסח, גבורות ה' פנ"ב, פי' יעב"ץ, רש"ש פסחים קטז, א, זכר יהוסף, ליל שימורים, באר מרים, זכרון נפלאות, הגש"פ ע"פ הגרי"ש אלישיב, שי לתורה. 25 קטז, א. 26 כלומר, אם בנו חכם. המאורות ור"י אלמדארי שם. 27 במנחת חינוך מצוה כ"א סק"ו אות י' כתב, שאין ראיה מכאן

השנה<sup>36</sup>, שבליל ט"ו בעינן שיספר לאחר דרך שאלה ותשובה דוקא, ואף בינו לבין עצמו צריך לשאול ולהשיב בדרך סיפור לאחר<sup>37</sup>.

יש שכתב, שאם אין בן, החיוב לשאול את עצמו אינו אלא מדרבנן, אבל מן התורה אינו חייב אלא להשיב כאשר הבן שואל<sup>38</sup>.

### עבדים עבדים היינו. כתב הריטב"א: זוהו תחילת ההגדה ותשובת מה נשתנה, לפי שעבדים

היינו לפרעה במצרים". לדעת האבודרהם<sup>1</sup>, זוהי תשובה על טעם אכילת המצה והמרור, ש"לפי שהיינו עבדים לפרעה, ועל כן אנו אוכלין מצה ומרור כאשר אכלו הם"<sup>2</sup>. יש

הקדמה שער י"ד, שכתב: "שלא לבד נתחייב לקרות פרשת ציצית בקריאת שמע של אותו הלילה כשאר לילות כ"א שנזכיר בו פסח מצה ומרור וטעמיהם". וראה שייעורים לזכר אבא מרי ז"ל ח"א עמ' ב' הע' 4. וראה עוד פנים יפות שמות יג, ח ומהר"ם שיק מצוה כ"א שכתבו, שהמצוה בליל פסח לספר באריכות. ובספר הזכרון אש תמיד עמ' קצו הובא בשם הגר"ח, שבליל פסח בעינן לספר שהיום הוא יום היציאה ממצרים, ואם יזכיר סיפור יצ"מ ולא יזכיר שהיום בליל ט"ו יצאו לא יצא יד"ח, וכ"כ במשאת משה סימן קמ"ט, וראה מועדים וזמנים סי' רנ"ג ובליל שימורים עמ' 58, שהמיוחד בליל פסח שצריך לראות את עצמו כאילו יצא. 38 רי"פ פרלא, סה"מ לרס"ג עשה ל"ג עמ' קפז, בביאור דעת שו"ת הרא"ש כלל כ"ד סי' ב'. וכתב עוד, שאף מה דתנן שאם אין בו דעת אביו מלמדו, הוי דרבנן, וכן דברי המכילתא דלעיל הם מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא, ומן התורה אין לנו אלא קרא דכתיב כי ישאלך בנך וגו', כאשר הבן שואל. וביאר שלכן תיקנו כל השינויים, כדי שהבן ישאל מעצמו שעי"ז תהיה המצוה מדאורייתא. וכתב שכן נראה גם דעת רש"י על הפסוק ד"למען תזכרו" (דברים טז, ג) ודעת המרדכי, ע"ש. וע"ע בשיטת הרא"ש בשו"ת חזון עובדיה סי' י"ט עמ' רעה ובבאר המלך (רוזנטל) ח"ד עמ' עז.

1 וכן בפסח אחד בפירוש רבנו יצחק ב"ר ישראל וחקת הפסח בפירוש ר"מ פיזאנטי, וראה בבעלי התוספות ובפסח דורות. 2 מלשון האורחות חיים.

שביאר שאמירת ההגדה מצותה לאומרה דרך תשובה על שאלות ששאלוהו, לפי שנאמר<sup>30</sup> "כי ישאלך בנך וגו' ואמרת לבנך עבדים היינו" וגו'<sup>31</sup>. וכך שנינו במכילתא: מכלל שנאמר<sup>32</sup> "והיה כי ישאלך בנך מחר לאמור", יכול אם ישאלך אתה מגיד לו ואם לאו אין אתה מגיד לו, תלמוד לומר<sup>33</sup> "והגדת לבנך", אף על פי שלא שאלך, אין לי אלא בזמן שיש לו בן, בינו לבין עצמו בינו לבין אחרים מנין, תלמוד לומר<sup>34</sup> "ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה" וגו'<sup>35</sup>.

יש מן האחרונים שכתב, שזהו אחד מן החילוקים שבין סיפור יציאת מצרים שבליל ט"ו בניסן לזכירת יציאת מצרים שבכל ימות

30 דברים ו, כ-כא. 31 שו"ע הרב סי' תעג, יד, וכ"כ במ"ב שם ס"ק כ"א. וע"ע בגבורות ה' למהר"ל פ' נ"ב ובמדרש וחידוש לר' אלעזר נחמן פואה. 32 שמות יג, יד. 33 שם יד, ג. 34 שם יג, ג. 35 ובמנחת חינוך ריש מצוה כ"א כתב, ששני הפסוקים משלימים זא"ז, שמ"זכור את היום הזה" לא היינו יודעים שצריך להודיע לבנו, ומ"והגדת" בלבד לא היינו יודעים שצריך לזכור גם כשאין לו בן. וע"ע שם שכתב שהחינוך לומד את שניהם מ"והגדת". ובביאור שיטות הרמב"ם והחינוך ראה מש"כ במוריה שנה ט' גליון ז'-ח' עמ' עז. וע"ע בשיח הגרי"ד באורך. 36 ח"ל הרשב"ץ בזהר הרקיע מצוה כ"ו: "מצוות אלו חלוקות הן, ומצות הגדה של ליל פסח לא פטרתה פרשת ויאמר ולא ברכת אמת ואמונה, מצות זכירה מצוה ומצות הגדה מצוה". ובחיוב זכירת יצ"מ שבכל השנה, ראה במנ"ח מצוה כ"א, ומה שהאריך בעיניים למשפט ברכות יב, ב. וע"ע לקמן על פסקת אמר ראב"ע. 37 ח"י הגר"ח (סטנסיל) עמ' לג, ובשמו בעמק ברכה (פומרנציק) עמ' עז, וכע"ז כתב במנ"ח שם אלא שכתב שאם אין אחר עמו, המצוה שיהי' לשאר הלילות. וכן משמע ברשב"ץ (מאמר חמץ ח"ג ד"ה מצות). ועי' מנ"ח שם מה שהק' בזה, ומש"כ עוד בזה. ובגר"ח שם כתב עוד, שחלוק זכירה מסיפור, שבסיפור צריך לספר כל השתלשלות הדברים ולהתחיל בגנות ולסיים בשבח, ועוד שבליל פסח מצוה לספר טעמי המצוות של אותו הלילה, וכדלהלן ר"ג אומר וכו'. (וראה זבח פסח לאברבנאל

חורין, לכן נעשה אותם הדברים המורים על החירות. ולפי שהלילה הזה משונה בדברים הפכיים מכל שאר הלילות, לכן אנו עושים דברים הפכיים לזכרון העבדות והחירות, והתשובה הזאת מספקת וכוללת לכל חלקי השאלה".

יש שפירשו, שמאחר ועיקר התשובה נועדה לנשים וקטנים, משיבים להם, שבעבדי פרעה קיימנו את כל גזירותיו כגזירת מלך, וע"כ כעת, כשאנו עבדי ה', עלינו לקיים את כל גזירותיו, גם מבלי שנבין את כל טעמיהם.<sup>8</sup>

על כך שמתחיל ב"עבדים היינו" ואינו מתחיל בתחילת הפסוק שבתורה<sup>9</sup> "ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה במצרים" וגו', יש שהקשו<sup>10</sup>, שהרי "כל פסוקא דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן"<sup>11</sup>. ותירצו, שמכיון שלשון הפסוק הוא "ואמרת לבנך", הרי שהתורה התירה לומר לבן את המשך הפסוק מבלי להתחילו מתחילתו, החל מ"עבדים היינו"<sup>12</sup>. עוד תירצו, שאדרבה, מחמת הלכה זו שינה מלשון הפסוק, שהרי בפסוק נאמר "ויוציאנו ה' ממצרים ביד

שהוסיפו, שבכך גם ניתנת תשובה על הטעם שאנו מסבים בלילה זה: "כי עבדים היינו, על כן אנו אוכלין מצה ומרור כאשר אכלו אבותינו, וחייבין אנו לעמוד בהסיבה ודרך חירות, כדרך שעמדו אבותינו כשהוציאם הקב"ה משם ביד חזקה"<sup>3</sup>. ויש שכתבו, שעתה משיבים רק על שאלת ההסיבה, שמכיון שיצאנו לחירות אנו מסובין בלילה זה בדרך חירות.<sup>4</sup>

על שאלת הטיבול אין משיבים, מפני ששני הטיבולים נועדו לעורר את התינוקות לשאול לפשר השינוי<sup>5</sup>, או מפני שלאחר ההסבר שאנו מציינים בלילה זה את חרותנו, א"כ מובן ממילא שבני חורין נוהגים לסעוד בדרך טיבול והסיבה.<sup>6</sup>

כתב האברבנאל, שמאחר שתוכנן של שאלות "מה נשתנה" הוא, מדוע בלילה זה נעשים דברים המורים על העבדות מחד ודברים המורים על החירות מאידך<sup>7</sup>, לפיכך התשובה היא "כי בלילה הזה בתחלתו עבדים היינו לפרעה במצרים, לכן נעשה אותם המורים על העבדות. ובלילה הזה בסופו הוציאנו ה' אלהינו משם, והיינו בני

כשהשאלה המרכזית היא מדוע משנים בלילה זה מהרגילות, וע"ז השיבו ב"עבדים היינו", שע"כ שונה סדר הלילה מיתר הלילות. 5 הרשב"ץ. וראה בהגש"פ עם דברי הגרש"ז אויערבך. 6 באר מרים. וכן בשניים מי יודע כ' שב"עבדים היינו" יושבו כל ד' השאלות, כולל שאלת הטיבול. 7 וכפי שכתב גם המהר"ל, שבדאי שהשואל שהוא הבן החכם, השואל על "מה העדות והחוקים והמשפטים" ידע שמצה מורה על חירות ומרור על שיעבוד, ואלו הם הפכים, רק שאל מדוע דוקא בלילה זה מציינים זאת, וע"ז השיבו בהגדה ש"עבדים היינו" ובלילה זה יצאנו לחירות. וכע"ז בזרוע נטויה. 8 מעשה ניסים, מאיר צדק, כרם הצבי. וראה דעת חכמה ומוסר ח"ג מאמר צ. 9 דברים ו, כא. 10 קונטרס לקוטי יהודה שבסו"ס שפת אמת בשם ה"אמרי אמת". והוסיף להקשות ע"ד ההגדה בשאלת החכם, בה נאמר "מה העדות והחוקים", שהוא ג"כ באמצע פסוק (דברים ו, כ). 11 מגילה כב, א. 12 שם.

וכ"כ בפירוש המיוחס לרשב"ם והרשב"ץ ובפסח דורות בפירוש רבי אברהם חדידה. 3 אורחות חיים. 4 שבלי הלקט. ובקמחא דאבשונא כתב שבפיסקה זו ישנה תשובה לשאלת ההסיבה, וממילא מתורצות גם שאר השאלות, ש"לפיכך נשתנה הלילה הזה באכילת מצה ומרור מכל שאר הלילות". ובזכר יהוסף כתב כי בעל ההגדה רצה שהשומעים ימשיכו לספר בסיפור יצי"מ ולפיכך לא השיב להם כעת על יתר השאלות, ורק הניח את דעת השואלים בתירוץ על שאלת ההסיבה, עימה סיימו את שאלותיהם, וכדי שימשיכו להתעניין בהוראות היציאה מעבדות לחירות. וכע"ז בהגדת תיקון חג הפסח, שכ' ש"עבדים היינו" זהו תחילת התשובה, שהמשכה נפרס ע"פ המשך ההגדה. ובמאורי המועדים, בשם רמ"ד סולובייצ'יק, שאם ההגדה משיבה רק על שאלת ההסיבה, א"כ במה יתורצו יתר השאלות. והשיב שבמ"ע דסיפור יצי"מ נתקן שהסיפור יסופר דרך שאלה ותשובה,